

ALP ARSLAN'IN HAYATI İLE İLGİLİ ARAPÇA KAYNAKLAR

RAMAZAN ŞEŞEN

Alp Arslan'ın hayatından bahseden arapça kaynaklar umumiyetle tarih kitaplarıdır. Hâl tercümesine dâir eserler arasında onun hayatından bahsedenler ise oldukça sınırlıdır. Bunlardan bir kısmında Alp Arslan hakkında sadece birkaç satırlık sathî ve umumî bir mütalâa ile yetinilmektedir. Bu çalışmada, tarih ve hâl tercümesi kitapları arasında, Alp Arslan'ın hayatı hakkında verdikleri bilgilerin tarih nokta-i nazarından değer taşıyanlarından ve dayandıkları kaynaklardan bahsedilecektir. Daha sonra, bu konuda verilen bilgiler mukayese edilerek Alp Arslan'ın hayatındaki birkaç mühim nokta aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Alp Arslan'ın hayatından bahseden arapça başlıca tarih kitapları arasında İbn al-Cavzî'nin *al-Muntaẓam*'ını¹, İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İşfahânî'nin *Nuṣrat al-fatra*'sini², İbn al-Aşîr'in *al-Kāmil fi'l-tārīḥ*'ini³, Şadr al-Dîn al-Ḥusaynî'nin *Aḥbār al-Davlat al-Salcūkiyya*'sini⁴, Muḥammad b. Muḥammad al-ʿUmrānî'nin *al-İnbāʾ fî tārīḥ al-ḥalafāʾ*'sini⁵, İbn al-Azrak'ın *Tārīḥ Mayyāfāriḳin*'im⁶, İbn al-ʿAdîm'in *Zubdat al-ḥalab*'ini⁷, Sibṭ b. al-Cavzî'nin *Mirʾāt al-zamān*'ını⁸, Baybars'ın *Zubdat*

¹ İbn al-Cavzî (ölm. 597 h.=1200 m.) *al-Muntaẓam fî tārīḥ al-mulūk va'l-umam*, Haydarabad 1359, VIII, 231-279 (455-465 yılları olayları).

² Eserin aslı matbu olmadığından al-Bundārî (ölm. 642 h.=1244 m.), *Zubdat al-nuṣra*, nşr. Houtsma, Leyden 1889, s. 28-47'den faydalanılmıştır.

³ İbn al-Aşîr (ölm. 630 h.=1233 m.), *al-Kāmil fi'l-tārīḥ*, Mısır 1347-1358.

⁴ Şadr al-Dîn ʿAlî b. Nāşir al-Ḥusaynî (ölm. 622 h.=1225 m. den sonra), *Aḥbār al-Davlat al-Salcūkiyya*, nşr. M. İkbāl, Lahor 1933, s. 30-60.

⁵ Muḥammad b. Muḥammad al-ʿUmrānî (ölm. 560 h. den sonra), *al-İnbāʾ fî Tārīḥ al-ḥalafāʾ*, Fatih Ktüp. nr. 4189, yap. 145 h-146 a.

⁶ İbn al-Azrak al-Fāriḳî (ölm. 572 h. = 1176 m.), *Tārīḥ Mayyāfāriḳin*, nşr. Badavî ʿAbd al-Laṭîf ʿİvāz, Kahire 1379/1959, s. 186-192.

⁷ İbn al-ʿAdîm (ölm. 660 h.=1262 m.), *Zubdat al-ḥalab*, nşr. Sāmî al-Dabhān, II, 16-30, Dimaşk 1954.

⁸ Sibṭ b. al-Cavzî (ölm. 654 h.=1257 m.), *Mirʾāt al-zamān* (448-480 yılları arasındaki selçuklu tarihi ile ilgili kısımlar), nşr. Ali Sevim, Ankara 1968, s. 101-167.

al-fikra'sini ⁹. Abu 'l-Fidā'nın *al-Muhtaşar fi 'l-tārīh*'ini ¹⁰, Muḥammad b. Sālim'in *al-Tārīh al-şālihī*'simi ¹¹, İbn al-ʿAmīd'in *al-Tārīh*'ini ¹², İbn Kaşir'in *al-Bidāya va 'l-nihāya*'sım ¹³, İbn al-ʿİbrī'nin *al-Muhtaşar*'mı ¹⁴, İbn al-Furāt'ın *al-Tārīh al-vāzih al-maslūk*'ü ile İbn Şakir al-Kutubī'nin *ʿUyān al-tavārīh*'ini ¹⁵, al-ʿAynī'nin *ʿİkd al-cumān*'mı ¹⁶, İbn Haldūn'un *al-İbār*'mı ¹⁷, İbn Doḡmāk'ın *Nuzhat al-anām*'ım ¹⁸ sayabiliriz.

Tercüme-i hāl kitapları arasında Alp Arslan'a dâir bilgi verenler arasında ise İbn al-ʿAdīm'in *Buḡyat al-ṭalab*'ini ¹⁹, İbn Hālikān'ın *Vafayāt al-aʿyān*'mı ²⁰, al-Zahabī'nin *Siyar aʿlām al-nubalāsi* ²¹ ile *Tārīh al-İslām*'ım ²², al-Şafadī'nin *al-Vāfī bi 'l-vafayāt*'ı ²³ ile İbn al-ʿİmād'ın *Şazarāt al-zahab*'ini ²⁴ zikredebiliriz.

⁹ Baybars al-Manşūrī (ölm. 725 h. = 1325 m.), *Zubdat al-fikra*, Feyzullah Ef. Ktüp. nr. 1459 (VII. cilt), yap. 159a-191a.

¹⁰ Abu 'l-Fidā (ölm. 732 h. = 1331 m.), *al-Muhtaşar fi tārīh al-başar*, İstanbul 1286, II, 192-198.

¹¹ Muḥammad b. Sālim al-Ḥamavī (ölm. 697 h. = 1298 m.), *al-Tārīh al-şālihī*, Fatih Ktüp. nr. 4224, yap. 164a-166a.

¹² al-Makīn b. al-ʿAmīd (ölm. 672 h. = 1273 m.), *Tārīh al-İslām*, Lâleli Ktüp. nr. 2002, yap. 160b-162a.

¹³ İbn Kaşir (ölm. 774 h. = 1373 m.), *al-Bidāya va 'l-nihāya*, Kahire 1932, XII, 89-107.

¹⁴ İbn al-ʿİbrī (ölm. 1286 m.), *Muhtaşar tārīh al-duval*, Beyrut 1890, s. 321-324.

¹⁵ İbn al-Furāt (ölm. 807 h. = 1405 m.) ile İbn Şakir al-Kutubī (ölm. 764 h. = 1356 m.)'nin eserlerinin Alp Arslan'la ilgili kısımları basılmadığı ve Türkiye kütüphanelerinde nüshaları bulunmadığı için faydalanılmadı. Bununla beraber, bu iki eserin rañteahhir oldukları gibi, elimizdeki malûmata birşey ilâve edemeyecekleri kuvvetle muhtemeldir.

¹⁶ Badr al-Dīn al-ʿAynī (ölm. 855 h. = 1451 m.) *ʿİkd al-cumān fi tārīh ahl al-zamān*, III. Ahmed Ktüp. nr. 2911, XXI e, yap. 111b-191b.

¹⁷ İbn Haldūn (ölm. 808 h. = 1406 m.) *al-İbār va dīvān al-mubtadā va 'l-ḥabar*, Bulak 1284, III, 467-472.

¹⁸ İbn Doḡmāk (ölm. 809 h. = 1407 m.), *Nuzhat al-anām fi tārīh al-aʿyān*'daa bir cilt, Feyzullah Ef. nr. 1549, yap. 335 a-b.

¹⁹ İbn al-ʿAdīm, *Buḡyat al-ṭalab fi tārīh Ḥalab*, III. Ahmed Ktüp. nr. 2925, 279 b- 289 a'dan Ali Sevim neşri, *Belleten XXX*, 206-242, Ankara 1966. tenkitli tercümesiy-le birlikte neşredilmiştir.

²⁰ İbn Hālikān (ölm. 681 h. = 1282 m.), *Vafayāt al-aʿyān*, Kahire 1367-1948, IV, 160-162.

²¹ Al-Zahabī (ölm. 748 h. = 1448 m.), *Siyar aʿlām al-nubalā*, III. Ahmed Ktüp. nr. 2910, XI, 240 a-241-b.

²² Al-Zahabī, *Tārīh al-İslām*, III, Ahmed Ktüp. nr. 2917, XI A, 228 b - 229 b.

²³ Al-Şafadī (ölm. 764 h. = 1363 m.), *al-Vāfī bi 'l-vafayāt*, III. Ahmed Ktüp. nr. 2920, II, 158 a-b.

²⁴ İbn al-ʿİmād (ölm. 1089 h. = 1699 m.), *Şazarāt al-zahab*, Kahire 1350-1351, III, 318-319.

Tercüme-i hâl kitapları arasında Alp Arslan'ın hâl tercümesine tahsis edilen en mühim parça İbn al-Adîm'in *Buğyat al-talab*'inde bulunmaktadır. İbn al-Adîm bu eserinde en meşhur olan anonim rivâyetten başka Ğars al-Ni'ma Abu 'l-Hasan Muḥammad b. Hilâl b. Muḥassin al-Şâbî'den ²⁵, Abü Ğâlib 'Abd al-Vâhid b. Mas'ûd b. al-Ḥuşayn'den ²⁶, *Zubdat al-tavâriḥ* müellifi Abu 'l-Hasan 'Alî b. Nâşir b. 'Alî al-Ḥuşaynî'den ²⁷, Abü Sa'îd al-Sam'ânî'den ²⁸, *Malik-nâme*'den ²⁹, kendi babasından ³⁰, Abü 'l-Favâris Ḥamdân b. 'Abd al-Raḥîm'den ³¹, Abu 'l-Hasan Yahya b. 'Alî b. Muḥammad b. Zurayḳ'tan ³², Abu 'l-Hasan 'Alî b. Murşid b. 'Alî b. Munḳiz ³³'den ve diğer mahallî kaynaklardan faydalanmıştır.

İbn Ḥallikân *Vafayât al-a'yân*'da Alp Arslan'a dâir oldukça az malûmat verir. Kaynakları arasında sadece al-Ma'mûnî ³⁴ ile *Zubdat al-tavâriḥ*'i zikreder.

Al-Zahabî tarafından *Siyar a'lâm al-nubalâ*, *Târîḥ al-İslâm* ve *al-İbar*'da ³⁵ Alp Arslan'ın hâl tercümesinden bahsedilir. Bunlar arasında en uzununu *Siyar a'lâm al-nubalâ*'daki parçadır. Kaynakları arasında sadece Usâma b. Munḳiz zikredilir ³⁶.

²⁵ *Uğûn al-Tavâriḥ* adlı zeylin müellifi olan ve Hilâfet Dîvanı'nda münşilik yapan Ğars al-Ni'ma Abu 'l-Hasan Muḥammad b. Hilâl b. Muḥassin al-Şâbî, ölümü 480 h = 1087 m. (İbn al-Cavzî IX, 42; *Mir'ât al-zamân* XIII, 88 a-b).

²⁶ Abü Ğâlib 'Abd al-Vâhid b. Mas'ûd b. 'Abd al-Vâhid b. al-Ḥuşayo al-Şaybânî (ölm. 597 h. = 1200 m.)'nin eserinin adı kaynaklarda zikredilmez (*al-Vâfi bi 'l-vafayât* XIX, 131 b, III. Ahmed nr. 2920'den; *Târîḥ al-İslâm*, mezkûr nüsha, XIV, 234 a-b).

²⁷ Bu eser *Aḥbâr* müellifi Şadr al-Dîn al-Ḥuşaynî'ye isnat edilir (*GAL*, I, 322, S. I, 555).

²⁸ Abü Sa'îd 'Abd al-Karîm b. Muḥammad al-Sam'ânî, ölm. 562 h. = 1167 m. (*GAL* I, 330, S. I, 564; *Mu'cam al-mu'allifîn* VI, 4-5).

²⁹ Bu eser hakkında bk. Cl. Cahen, *Le Melik-nâme et l'histoire de Seldjukides*, *Oriens* II-1, s. 31-65, Leyden 1949.

³⁰ Babasının adı Aḥmad b. Hibatullâh b. Carâda idi. Müteaddit şâir ve edib yetiştiren bir aileye mensuptur (Elisséeff, *Nâr ad-Dîn*, Damas 1967, s. 49).

³¹ Hakkında her hangi bir kayda rastlanamadı.

³² 485 h. = 1092 m. yılında ölen İbn Zurayḳ senelere göre tertip edilmiş bir tarih yazmıştır (*Mu'cam al-mu'allifîn* XIII, 212).

³³ Usâma'nın kardeşi Abu 'l-Hasan 'Alî b. Murşid b.... Munḳiz 546 yılında 'As-ḳalân'da şehid edilmiştir (*Ḥarîdat al-ḳaşr*, Şam kısmı, I, 547-551).

³⁴ Abü Muḥammad Hârûn b. al-Abbâs b. Muḥammad al-Ma'mûnî al-Hâşimî al-Bagdâdî, (ölm. 573 h. = 1177-1178 m.) *Minhâc al-tâlibîn fi 'l-târîḥ* adında üç ciltlik muhtasar bir İslam tarihi yazmıştır. Hâlen bu eser meçhuldür (*al-Vâfi bi 'l-vafayât* XXVII, 80 a; *Siyar a'lâm al-nubalâ* XIII, 12b; *Târîḥ al-İslâm* XIV, 50 a).

³⁵ Al-Zahabî, *k. al-İbar*, nşr, Fu'âd Sayyid, Kuveyt 1961, III, 258...

³⁶ Usâma b. Munḳiz (ölm. 584 h. = 1095 m.) için bk. *Mu'cam al-mu'allifîn* II, 225. *Al-Zahabî*'ye kaynak olan bu eserini tesbit edemedik.

Tārīḥ al-İslām'daki hâl tercümesinde kaynaklardan sadece Abū Gâlib 'Abd al-Vâhid b. al-Ḥuşayn ile İbn al-Aşîr'in adı geçmektedir. *Al-İbar*'deki hâl tercümesi ise muhtasardır. Al-Zahabî tarafından Alp Arslan'a tahsis edilen bu hâl tercümelerinden şimdiye kadar kimsenin faydalandığını tesbit edemedik. Bunlardan *Siyar a'lām al-nubalā* ile *Tārīḥ al-İslām*'daki parçalar İbn Hallikân'ın eserindekinden daha mufassal ve daha mühimdirler. Al-Şafadî ve İbn al-İmâd'ın eserlerindeki parçalar ise daha önceki kaynaklarda verilen malûmatın tekrardan ibârettir.

Yapılan karşılaştırmalar sonunda hâl tercümesi kitaplarında verilen malûmatın tarih kitaplarından alındığı anlaşılmaktadır. Hattâ, tarih kitaplarının vefeyat kısımlarında Alp Arslan hakkında verilen hâl tercümelerinin umumiyetle tercüme-i hâl kitaplarındakilerden daha mufassal ve daha mükemmel oldukları görülmektedir. Bunlar arasında bilhassa İbn al-Cavzî, İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İşfahânî, Şadr al-Dîn al-Ḥuşaynî, İbn al-Aşîr ve Sibṭ b. al-Cavzî'nin Alp Arslan hakkında verdikleri bilgiler hem başkalarına kaynak teşkil ettikleri, hem de ihtivâ ettikleri malûmatın kıymeti bakımından büyük değer taşırlar. Sibṭ b. al-Cavzî ile al-Aynî'nin eserlerinin en mühim hususiyetleri ise çeşitli kaynaklardaki malûmatın yapısını bozmadan bize nakletmeleridir. Bununla beraber her iki eserin Alp Arslan hakkında verdiği malûmatı esas itibarıyla İbn al-Cavzî'nin eserine bağlamak mümkündür.

Bu husus şu şekilde daha da aydınlatılabilir. Şöyle ki, Suriye ve Doğu Anadolu vukûatı ile ilgili birkaç küçük mahallî rivâyet müstésna, tarih ve hâl tercümesi kitaplarında Alp Arslan'ın hayatına dâir verilen bilgilerin umumiyetle Irak menşeli tarih kitaplarından alınmış oldukları görülmektedir. Bu eserlerde verilen malûmat ise başlıca iki koldan bize gelmektedir. Bunlar İbn al-Cavzî ve onun muakkibleri Sibṭ b. al-Cavzî, al-Aynî, İbn al-Amîd ve Muḥammad b. Vâşîl'in meydana getirdikleri kol ile İmâd al-Dîn, Ebū Gâlib 'Abd al-Vâhid b. Mas'ûd b. al-Ḥuşayn ve onların muakkibleri İbn al-Adîm ile al-Zahabî'nin meydana getirdikleri koldadır.

Birinci kolun reisi olan Abu 'l-Farac 'Abd al-Raḥmân b. al-Cavzî çok ilerlemiş bir yaşta 597 (1201 m.) tarihinde Bağdad'ta vefat etmiştir. İslâm tarihinin en meşhur vâizlerinden ve en velûd müelliflerinden olan bu şahıs Alp Arslan zamanında veya ona çok yakın devrelerde yaşamış olan müelliflerden geniş ölçüde faydalanmış olmalıdır. İbn al-Cavzî'nin eseri 574 (1178-1179) yılı olayları ile sona erer. O, eserini yazarken faydalandığı kaynakları nâdir olarak zikreder. Fakat bu husus onun eserinin değerinden hiçbir şey eksiltmemelidir. Zira birçok meş-

hur tarihçi aynı yolu tâkip etmiştir. Kanâatimize göre onun, zamanındaki en meşhur ve ilim muhitinde en çok kabul olunan şekli eserine almış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kola mensub olan Sibṭ b. al-Cavzî ile al-ʿAynî ayrıca, başka rivâyetleri de eserlerine olduğu gibi almak suretiyle bu konudaki tamamlayıcı malûmatı zenginleştirmişlerdir.

İkinci kolun reisleri durumunda olan ʿİmâd al-Dîn ile Abū Ğalîb ʿAbd al'Vâhid b. al-Ḥuşâyn de Irak muhitinde yetişmişler, orada idarecilik ve dîvan kâtipliği gibi çeşitli devlet hizmetlerinde bulunduktan sonra Suriye'ye giderek Zengîlerin ve Eyyûbîlerin hizmetine girmişlerdir. Büyük münşî ve edîb olan her iki müellif İbn al-Cavzî gibi 597 yılında ölmüşlerdir. Her ikisi de müteaddit idâreci ve ilim adamı yetiştirmiş olan büyük âilelere mensupturlar.

Gerek İbn al-Cavzî'nin temsil ettiği kol, gerekse ʿİmâd al-Dîn'in temsil ettiği kol, her ikisi de, Ğars al-Ni'ma Muḥammad b. Hilâl al-Şâbî'den ve zamanının diğer müelliflerinden faydalanmışlardır. Bu husus İbn al-Cavzî'nin muakkibi olan Sibṭ b. al-Cavzî ve al-ʿAynî'nin eserleri ile ʿİmâd al-Dîn'in muakkibi olan İbn al-ʿAdîm'in eserlerinde açık olarak görülmektedir. Eserinin malzemesini daha Irak'ta iken, 563 (1167) 'ten önce, tamamlayan⁸⁷ ʿİmâd al-Dîn, Alp Arslan devrinde yaşayan ve anasının babası olan Amîn al-Dîn ʿAlî al-Mustavfî'den şifâhî nakillerde bulunmaktadır⁸⁸. Onun, kendisi gibi bir münşî olan ve Hilâfet Dîvânı'nda çalışan al-Şâbî'nin eserinden haberdar olmaması mümkün değildir.

Zikredilen her iki koldan faydalanan Şadr al-Dîn al-Ḥusaynî, İbn al-Aşîr, İbn Hallikân ve Baybars'ın verdikleri malûmat ise ikinci derecede bir değere sahiptirler. Al-Ma'mûnî ile al-Hamadânî'nin³⁹ eserlerinden onun hakkında bize pek az şey nakledilmektedir. İbn al-Ḳalânîsi tarafından verilen bilgiler ise sağlam kaynaklara dayanmaktan çok uzaktırlar⁴⁰.

Arapça kaynaklarda verilen malûmata fazla bir şey ilâve etmemesine rağmen farsça, grekçe, ermenice, türkçe, gürcüce ve süryânca

⁸⁷ ʿİmâd al-Dîn eserinin sonunda Irak'tan ayrıldıktan sonra meydana gelen olaylara malzeme yokluğuyla temas edemediğini belirtir (*Zubdat al-nuşra*, s. 304). Buna göre eserinin malzemelerini 562 yılından önce toplamış olmalıdır.

⁸⁸ *Zubdat al-naşra*, s. 31-32.

⁸⁹ Muḥammad b. ʿAbd al-Malik al-Hamadânî (ölm. 521 h. = 1127 m.)'nin tarihi 487 (1094 m.) yılına kadar gelir (*Muʿcam al-muʿallifîn* X, 254-255).

⁴⁰ Abū Yaʿlâ Ḥamza b. Asad b. al-Ḳalânîsi (ölm. 555 h. = 1160 m.) ve eseri için bk, *GAL*, S. I, 566; *Muʿcam al-maʿallifîn* IV, 77-78.

kaynaklarda da Alp Arslan'm hayatından epeyce bahsedilmektedir. Bu konuda İA : *Alp Arslan, Malazgirt ve Selçuklular* maddelerine bak.

* * *

Alp Arslan'ın hayatından bahseden kaynaklar hakkında verilen bu kısa izahattan sonra, bizzat zikredilen kaynaklara dayanarak onun hayatı ile ilgili birkaç mühim noktaya temas etmenin faydalı olacağı ümit edilir. Bu noktaları şu şekilde sıralamak mümkündür :

1. Adı ve nesebi ⁴¹:

Alp Arslan'ın tam adı al-Sultân al- Kabîr veya al-Melik al-Âdil Ziyâ al-Dîn 'Azûd al-Davla Abû Şucâc (Abu 'l-Futûh) Alp Arslan Muḥammad b. Abî Sulaymân Çağrı-bek Dāvūd b. Mikâ'il b. Salcûk b. Tuḫâk al-Türkî al-Nürî şeklinde tesbit edilebilir. Al-Nürî nisbesi ona babalarının oturduğu rivâyet edilen Nür-i Buhārâ'ya nisbetle verilmiştir. Künyeleri olan Abû Şucâc ve Abu 'l-Futûh da kahramanlığı ve büyük fetihleri dolayısıyla verilmiştir. Lâkaplarından ise aşağıda bahsedilecektir.

Alp Arslan da müslüman olan ataları gibi biri türkçe, biri islâmî olmak üzere iki isim taşıyordu. Bunlar Alp Arslan ile Muḥammad isimleridir. Türkçe adı olan Alp Arslan, İbn Ḥallikân ve al-Âynî tarafından شجاع أسد şeklinde Arapça'ya tercüme edilmiştir. Fakat, Türkçe'deki isim ve sıfatın yerleri göz önüne alınacak olursa bu ismin أسد شجاع şeklinde tercümesi daha uygun düşmektedir.

İbn al-Âdîm ile al-Zahabî, Alp Arslan'm dedeleri arasında Müslümanlığı ilk kabul edenin adı «demir yay = قوس الحديد = قوس حديد = نامر يالغ» manâsına gelen Tuḫâk (Duḫâk, Tutâk) olduğunu kaydederler ⁴². *Malik-nâme* müellifinin İnaç-bek ⁴³'ten nakline göre Salcûk, Hazar Türkleri'nin ileri gelenlerinden olup "Subaşı" unvanını taşıyordu. Z. V. Togan'm ifâde ettiği gibi, bu rivâyetle İbn Fazlân'ın Oğuz Subaşı'sı hakkında verdiği bilgiler arasında bir münâsebet kurulabilir.

⁴¹ *Buğay al-ḫalab*, s. 208, 218; İbn al-Aşîr VIII, 113; *Zubdat al-nuşra*, s. 28; *Vafayât al-a'ğân* IV, 160; *al-Vāfi bi' l-vafayâi* II, 158a-b; *Siğar al-âm al-nubalâ* XI, 24a; *Tārîḫ al-İslâm* XI A, 228 a; *al-İbâr* III, 258; *İkd al-cumân* XXI c, 111 b, 188 a; *Şazarât al-zahab* III, 318.

⁴² Selçukluların ataları arasında müslümanlığı ilk kabul edenin kim olduğu hakkında çeşitli rivâyetler vardır. En doğru rivâyetin burada bahsedilen olması muhtemeldir. Bu konudaki mütalâalar ve çalışmalar hakkında bk. F. Sümer, *Oğuzlar*, Ankara 1967, s. 49-52; O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, Ankara 1965, s. 33-40. Tutâk şekli birinci ü in hatalı yazılması neticesi ortaya çıkmıştır.

⁴³ *Bağyat al-ḫalab*, s. 218.

Alp Arslan'ın neseb zincirinde dikkati çeken diğer bir husus da İbn al-Adīm ve al-Zahabī tarafından iki tâne Salcük adının zikredilmesidir. İbn al-Adīm onun nesebi hakkında kendi tesbit ettiği şecerede iki Salcük'tan bahsettiği halde, *Malik-nāme*'den naklinde sadece bir Salcük'tan bahsetmektedir. Al-Zahabī ise *Tārīh al-İslām*'da bir tâne Salcük'tan bahsetmesine mukabil *Siyar a'lām al-nubalā* ve *al-İbar*'de iki Salcük tesbit ederek onun şeceresini بن جثرى بك داود بن آل آرسلان محمد بن جثرى بن سلقوق ميكايل بن سلقوق بن تفاق بن سلقوق şeklinde kaydeder (bk. zikredilen yerler.). Bazı eserlerde Salcük'un pek fazla yaşadığının ileri sürülmesinin bu iki Salcük'un karıştırılmasından ileri gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu bakımdan Hazar Türkleri âyanından olan Salcük, Tuğâk'ın oğlu değil, babası olmalıdır. Ayrıca, İbn al-Adīm'in وقيل في نسب سلقوق الاعلى kaydını da iki tâne Salcük'un varlığına işâret etmektedir.

2. Doğum tarihi ⁴⁴:

İbn al-Aşîr ile Baybars, Alp Arslan'ın 420 (1029) yılında doğduğunu kaydederler (bk. zikredilen yerler). İbn al-Aşîr bu kaydını Alp Arslan'ın ölümünden bahsederken tashih ederek "Onun doğumu 424 (1033) yılında idi. Öldüğünde 40 yaşını birkaç ay geçmişti." şeklindeki esas kaydından sonra, onun 420 yılında doğduğuna dâir daha önceki kayıtlarına itimad etmediği için مائة وأربع سنة وعشرين و قيل كان مولده سنة عشرين وأربع مائة kaydını ilâve eder.

Buna mukabil diğer bütün müellifler Alp Arslan'ın 424 yılında doğduğunda, 40 yaşında, 40 yaşını iki ay veya birkaç ay geçse, 41 yaşında öldüğünde ittifak halindedirler. Alp Arslan 10 Rebiülevvel 465 (24 Kasım 1072)'de öldüğüne ve öldüğünde 40 - 41 yaşlarında olduğuna göre onun 420-421 yıllarında doğduğuna dâir verilen kayıtların hatalı oldukları anlaşılmaktadır. Eğer 420-421 yıllarında doğmuş olsaydı hiç olmazsa bazı kaynakların onun 44 veya 45 yaşında öldüğünü kaydetmeleri gerekirdi.

3. Adına hutbe okunması ve halife tarafından verilen unvan ⁴⁵:

Alp Arslan 456 (1064) yılında 'Amîd al-Mulk al-Kundurî'yi azledip

⁴⁴ *Zubdat al-nuşra*, s. 47; *Buğyat al-ṭalab*, a. 220-221; İbn al-Aşîr VIII, 112-113; *Vafayāt al-a'gān* IV, 162; *al-Bidāya wa 'l-nihāya* XII, 107; *Tārīh al-İslām* XI A, 229b; *Tārīh* Baybars VII, 189 b; *Siyar a'lām al-nubalā* XI, 241 a; *al-İbar* III, 258; *İkḍ al-cumān* XXI e, 189 b; *Şazarāt al-zahab* III, 319. Ayrıca, İbn al-Aşîr ve Baybars tarihlerinin 420, 433 yılları olaylarına bak.

⁴⁵ İbn al-Cavzī VIII, 234-235; *Buğyat al-ṭalab*, s. 208, 210, 216; İbn al-Aşîr VIII, 98; *Mir'āt al-zamān*, s. 212-213; *Siyar a'lām al-nubalā* XI, 240 a; *Tārīh al-İslām* XI A, 228 b; *Tārīh* Baybars VII, 168 b- 169 a; *İkḍ al-cumān* XXI e. 141b-142a.

Nizâm al-Mulk'ü vezir edindikten ve Kuşulmuş'u ortadan kaldırdıktan sonra halifenin Tuğrul-bey ile evlenmiş olan kızını Bağdad'a gönderdi. Onun maiyyetinde gönderdiği al-Ğāzī Abū 'Amr Muḥammad b. 'Abd al-Raḥmān ve Aytegin al-Hācib ile halifeye ve vezirine birer mektup yazarak saltanatının tanınmasını ve adına hutbe okunmasını istedi. Rabi-ülâhir'in ortalarında halife bir ferman çıkararak Alp Arslan'a ضياء الدين unvanını verdi. Ve adına hutbe okunmasını emretti. 18 Rabiülâhir 456 (9 Nisan 1064) Cuma günü onun adına minberlerde اللهم اصلي على السلطان المعظم شاهنشاه الاعظم ملك العرب والعجم سيد ملوك الأمم ضياء الدين غياث المسلمين ظهير الامام كهف الانام عضد الدولة و تاج الملة الشكلinde hutbe okundu. Halife tarafından bu hususta etraftaki hükümdarlara mektuplar gönderildi. Alp Arslan ayrıca, halife tarafından kendisine yazılan mektuplarda الولد المؤيد الشكلinde hitap edilmesini istemişti. Bu ricası da kabul olundu.

Bazı çağdaş müellifler Alp Arslan'dan önce Bağdad'ta Tuğrul-bey adına da hutbe okunduğunu, bu sebeple İbn al-'Adīm ve benzeri müellifler tarafından kullanılan "Bağdad minberlerinde sultan diye zikredilen ilk şahıs odur." ifadesinin yanlış olduğunu ileri sürerler. Kanâatimize göre bu itiraz hatalıdır. Evet, daha önce Buvayhî hükümdarları ve Tuğrul-bey adına da Bağdad minberlerinde hutbe okunmuştu. Fakat onlar sadece "melik" unvanıyla zikredilmişlerdi. Tuğrul-bey adına 449 (1057) yılında Bağdad'ta hutbe okunmaya başlamış, adı minberlerde ملك الشرق والمغرب شکلinde zikredilmiştir (*Zubdat al-nuşra*, s. 14; *al-Muntazam* VIII, 181-182). Halbuki, yukarıda da kaydettiğimiz gibi Alp Arslan adına Bağdad minberlerinde ملك العرب والعجم unvanı ile o zamana kadar hiç bir hükümdara nasip olmayan bir şekilde hutbe okunmuştur.

4. Malazgird Meydan Muhârebesi'nin tarihi meselesi ⁴⁶:

Alp Arslan hakkındaki kaynakların mukayesesinde bahsedildiği gibi Malazgird Meydan Muharebesi ile ilgili kaynaklar bize başlıca dört koldan gelmektedirler. Bunlar İbn al-Cavzî ve muakkiblerinin, 'İmâd al-Dîn ve muakkiblerinin, İbn al-Azrak al-Fâriķî ve Urfalı Mateos gibi mahallî kaynakların (Alp Arslan'ın Haleb'ten Malazgird'e dönerken ta-

⁴⁶ *Zubdat al-nuşra*, s. 39; İbn al-Cavzî VIII. 261; *Buğyâi al-ḫalab*, s. 216-217; *Zubdat al-ḫalab*, s. 387-394, sadece 'İmâd al-Dîn'den faydalanır; *Aḫbâr al-Davlat al-Salḫiyya*, s. 7; *al-İnbâ'*, yap. 146 a; *Mir'ât al-zamân*, s. 148; *Tārîḫ al-İslâm* XI A, 229 a; *Tārîḫ Mayyâfâriķin*, s. 189-190; *al-Tārîḫ al-şâliḫî*, yap. 164 b; İbn al-'Amîd, yap. 161 a; *İḫd al-camân* XXI c, 176a; Urfalı Mateos, s. 140-144.

kip ettiği yol ve muharebenin mahallî neticeleri bakımından mühim), Bizans kaynaklarının (Briennios, Skylitzes, Aristakes, Zönaras) teşkil ettikleri kollardır. İbn al-Aşîr ile *Ahbâr al-Davlat al-Salçûkiyya*'yi ise esas itibarıyla birinci ve ikinci kola irca etmek gerekir.

Bütün kaynaklar muharebenin Cuma günü cereyan ettiğinde müttetik. Ancak, Zülkâde ayının hangi tarihinde meydana geldiğinde ihtilâf halindedirler. Bu hususta 7, 15, 16, 20, 27, Zülkâde gibi çeşitli tarihler verirler. Kanaatimize göre, kaynaklarının sağlamlığı dolayısıyla, verilen bu tarihlerden sadece 'İmâd al-Dîn ve muakkibleri ile İbn al-Cavzî ve muakkiblerinin verdikleri 7 ile 27 Zülkâde tarihleri burada münakaşa edilmeye değer. İbn al-Cavzî ve muakkiblerine göre muharebe 27 Zülkâde 463(26 Ağustos 1071)'de vukubulmuştur. 'İmâd al-Dîn ve muakkiblerine göre 7 Zülkâde 463'te vukubulmuştur.

İbn al-Cavzî ve onun yolunu takibeden tarihçiler eserlerinde sadece iki tarafın kuvvetlerinin karşı karşıya geldikleri tarihi «İki taraf Zülkâde'nin çıkmasına 5 gün kala Çarşamba günü Rahva denilen yerde karşı karşıya geldiler = «قالقيا بموضع يقال له الرهوة في يوم الأربعاء الخامس بقين من ذي القعدة» şeklinde zikrederler. Bu tarih hicrî-milâdî tarih cedveline göre 24 Ağustos 1071'e tetabuk eder. Muharebe iki gün sonra Cuma günü meydana geldiğine göre, Malazgird Meydan Muharebesi'nin tarihi 26 Ağustos 1071'dir.

'İmâd al-Dîn ve onun yolunu takibedenlerin eserlerinde ise öncü muharebesinin meydana geldiği Salı gününün, iki tarafın ordularının karşı karşıya geldikleri Çarşamba gününün ve muharebenin meydana geldiği Cuma gününün tarihleri ayrı ayrı verilmektedir. 'İmâd al-Dîn *Nuşrat al-fatra*'de ve ondan konuyu bazı şekil değişiklikleri ile aynen nakleden İbn al-'Adîm *Zubdat al-ḥalab*'te öncü muharebesinin meydana geldiği tarihi «Bu olay 4 Zülkâde 463 Salı günü meydana geldi = ذلك و ذلك في يوم الثلاثاء رابع ذي القعدة سنة ثلاث وستين وأربع مائة» şeklinde zikrederler.

İbn al-'Adîm *Bağyat al-ḥalab*'te Abū Ğâlib 'Abd al-Vâhid b. al-Ḥuşayn'den naklen iki tarafın ordularının karşı karşıya geldikleri tarihi «Sultan ile Rum İmparatoru 5 Zülkâde 463 Çarşamba günü Ahlat ile Malazgird arasında al-Zahra denilen yerde birbirlerine yaklaştılar = «تقارب السلطان و عظيم الروم في مكان يعرف بالزهرة بين خلاط و مناظر كرد في يوم الأربعاء خامس ذي القعدة» şeklinde zikrederler.

Muharebenin meydana geldiği Cuma gününün tarihi yine Abū Ğâlib'ten naklen hem İbn al-'Adîm tarafından *Bağyat al-ḥalab*'te, hem al-Zahabî tarafından *Tārîḫ al-İslām*'da «Sultan onunla 7 Zülkâde 463 Cuma günü zevâl vaktinde karşılaştı = «لقية يوم الجمعة وقت الزوال و هو سابع ذي القعدة»

şeklinde kaydedilir. Bu tarihlerden öncü muharebesinin meydana geldiği tarih hicrî-milâdî tarih cedveline göre 3 Ağustos 1071'e, iki tarafın ordularının karşı karşıya geldikleri tarih 4 Ağustos 1071'e muharebenin meydana geldiği tarih 6 Ağustos 1071'e tetabuk eder. Yine aynı cedvele göre 3 Ağustos Çarşamba'ya, 4 Ağustos Perşembe'ye, 6 Ağustos Cumartesi'ye rastlar. Fakat, bu cedvelde verilen gün tarihlerinde bir-iki günlük kaymalar olabileceği ve kamerî ayların ittirağî olarak dâima 29 veya 30 çekmedikleri göz önüne alınacak olursa 7 Zülkâde'nin 5 Ağustos'a tekâbü'l etmesi de mümkündür. Bu bakımdan aradaki bu bir günlük farka fazla ehemmiyet vermemek gerekir.

Burada başka bir noktaya da temas etmenin faydalı olacağını sanırım. Muharebenin 27 Zülkâde 463'te meydana geldiğini kabul eden çağdaş müellifler İbn al-Cavzî ve muakkibleri tarafından verilen في يوم الأربعاء من ذي القعدة kayıt ile 'İmâd al-Dîn ve muakkibleri tarafından verilen في يوم الثلاثاء رابع ذي القعدة...، في يوم الأربعاء خامس ذي القعدة...، وهو سابع ذي القعدة.. kayıtlarını mukayese ederlerken sonuncu kolun verdiği kayıtlardan وعشرين kelimesinin düşmüş olmasının muhtemel görüldüğünü ileri sürerler. Kanâatimize göre ileri sürülen bu iddia hatalıdır. Şöyle ki :

Her şeyden önce iki kol muharebenin tarihi meselesinde ayrı ayrı kaynaklara dayanırlar. Tabii olarak ortak noktalarâ sahip olmakla beraber her iki kolun muharebeyi anlatış tarzları ayırdır. İkinci olarak, ayrı ayrı eserlerde verilen bu kayıtların her birinden من وعشرين ifâdesinin düşmüş olması uzak bir ihtimaldir. Üçüncüsü, ilk bakışta görülebileceği gibi, her iki kolun verdikleri tarihleri ifade tarzları farklıdır. Bu izahattan 'İmâd al-Dîn ve muakkiblerinin verdiği tarihin İbn al-Cavzî ve muakkiblerinin verdiği tarihten daha ikna edici olduğu anlaşılmaktadır.

5. Alp Arslan'ın ölüm tarihi ve mezarı ⁴⁷ :

Kaynakların ittifakla ifade ettiklerine göre, Alp Arslan 40 veya 41 yaşında iken 465 (1072 sonları) yılı başlarında Mavarâ al-Nahr'e sefere çıkmıştır. Safer ayının sonlarında Ceyhun'u geçtikten sonra bir kaleyi (Sam'ânî'ye göre Barzam = رزم kalesi) muhasara etmiştir. 6 Rabiülevvel'de askerleri kalenin muhafızı Yûsuf al-Harazmî'yi Sultan'ın huzuruna getirmişlerdir. Bu esnada Sultan, Yusuf tarafından ağır bir şekilde

⁴⁷ İbn al-Cavzî VIII, 277-277, 279; *Zubdat al-nuşra*, s. 45-47; *Mir'ât al-zamân*, s. 164-167; *Buğyat al-ıalab*, s. 220-222; İbn al-Aşîr VIII, 112-113; *Vafayât al-a'ğân* IV, 160-162; *al-Bidāya va 'l-nihāya* XII, 106; *al-Vāfi bi 'l-vafayāt* II, 158 b; *Tārīh al-İslām* XI A, 229 b; *İkđ al-camān* XXI e, 189 b-190a; *Şazarāt al-zahab* III, 318-319; *Urfah Mateos*, s. 144-146.

yaralanmıştır. Bu suikastın cereyan tarzı bütün İslâm kaynakları tarafından aynı şekilde anlatılır. Urfalı Mateos'un hikâye tarzı ise biraz farklı ve dikkati çekicidir. Sultan bu suikasttan sonra dört gün yaşamış, 10 Rabiülevvel 465 (24 Kasım 1072) Cumartesi günü vefat etmiştir. Yerine geçen oğlu Melikşah ve vezir Nizâm al-Mülk tarafından cenazesi ordu ile beraber Merv'e getirilmiş, Merv Medresesi'nde babasının kabri yanına gömülmüştür. *Zübdat al-tavârih* müellifi, hatalı olarak, onun Rabiülevvel'in sonuna tesadüf eden Cumartesi günü vefat ettiğini kaydeder (bk. al-'Aynî, zikredilen yer).

İbn Kaşîr, zikredilen cildin 106 ncı sahifesinde açık olarak onun Merv'de gömüldüğünü kaydetmesine mukabil, 107 inci sahifede Rey'de babasının yanında gömüldüğünü kaydeder. İbn al-'İmâd ise ifâdeyi başka bir tarzda değiştirerek onun Merv'de babasının ve amcası Tuğrulbey'in kabirleri yanında gömüldüğünü yazar. Her iki kaydın hatalı olduğu îzahı muhtaç değildir.

Alp Arslan'ın ölümü ile ilgili en mufassal malûmat İbn al-Cavzî ve ondan naklen Sibî b. al-Cavzî tarafından verilmektedir. İbn al-Cavzî, onun 6 Rabiülevvel'de yaralandığını, 10 Rabiülevvel Cumartesi günü vefat ettiğini, Melikşah'ın babasının ölümünü bildiren mektubunun Bağdad'a dört ay sonra 8 Receb (20 Mart 1073)'te geldiğini kaydeder. O ve torunu Alp Arslan için Bağdad'ta yapılan tâziye merasimi için şu tafsilatı verirler :

Onun ölümü haberi Bağdad'ta şâyi olunca önce inanılmak istenmemiş, halife tarafından bu konuda konuşmak yasaklanmıştır. Sonra, Rey ve Ahvâz'dan bu konuda birbiri ardına mektuplar gelince haberin doğruluğu kesinleşmiştir. Bunun üzerine, halife tarafından umumî mâtem ilân edilmiştir. 8 Cemâziyelevvel (20 Ocak 1073) Pazar günü vezîr İbn Cahîr (ölm. 483 h.) Şahın al-Salâm'da taziyeleri kabul etmeye başlamıştır. Alp Arslan'ın kardeşi ve Halifenin karısı Arslan Hatun yere oturarak 7 gün mâtem tutmuştur. Bu münasebetle, mâtem alâmeti olarak, cariyelerinin saçlarını kestirmiştir. Kendi saçını da kestirmek istemiş ise de halife buna müsâade etmemiştir⁴⁸. 10 Cemâziyelevvel (22 Ocak 1073) Salı günü halife bir ferman neşrederek Alp Arslan'ın İslâmiyete yaptığı hizmetleri övmüştür.

⁴⁸ Matem alâmeti olarak saçların kesilmesi âdetinin eski araplar arasında yaşadığı Abû Firâs al-Hamdânî'nin bir beytiaden anlaşılmaktadır. (Abû Firâs, *Divan*, nşr. Sâmi al-Dahhân, cilt II, 217). İbn Fazlân'ın nakline göre Volga Bulgarları arasında erkekler matem alâmeti olarak saçlarını bırakırlar. Ancak, ölümden iki sene geçtikten sonra matemden çıkarken saçlarını kestirirlerdi. Türkler arasında matem alâmeti olarak saçların yolunması adeti çok yaygındı. Fakat kesildiği hakkında bir kayda rastlanmıyor. Fahrettin Kırzioğlu'nun ifadesine göre, Kars bölgesindeki Karakalpaklar arasında matem alâmeti

6. Alp Arslan ve Hanefî Mezhebi ⁴⁹:

Māverā al-Nahr halkı ve Türkler arasında eskidenberi en çok revaçta olan mezhep Hanefî Mezhebi idi. Hilâfet muhitinde ise Şâfiî Mezhebi himâye görüyordu. Hilâfet muhitinin Hanefilik'in aleyhine olarak Şafilîği yayma gayretleri İbn Fazlân'ın eserinde dahi görülmektedir ⁵⁰. Bağdad'm bu tutumundan başka Alp Arslan'ın veziri Nizâm al-Mulk de Şâfiî Mezhebi'nde idi. Nizâm al-Mulk Şâfiî Mezhebi tedrisatını canlandırmak maksadiyle 457 (1065) yılında Bağdad'ta Nizamiyye Medresesi'ni inşa ettirmeye başlamıştı. Nizamiyye'nin inşâatı 458 (1066)'de tamamlandı ve tedrisata açıldı. Şâfilerin diğer mezhepler ve bilhassa Hanefilik aleyhindeki gayretlerini takibeden Alp Arslan Bağdad'ta Hanefî Mezhebi'nde tedrisat yapacak bir medrese inşa ettirmeye karar verdi. Bu maksatla 459 (1066 sonu) yılı başlarında kendisi gibi bir Hanefî olan müstevfisi Şaraf al-Mulk Abū Sa' d Muḥammad b. Maṣṣūr b. Muḥammad'i Bağdad'a gönderdi. Safer ayının başlarında Bağdad'a gelen Şaraf al-Mulk, Abū Ḥanīfa Türbesi'ni yıktırarak alevî imamların türbelerine benzer, kübbeli ve muhteşem bir şekilde yeniden inşa ettirmiştir. Ayrıca, bu türbenin yanında büyük bir Hanefî medresesi yaptırarak bu medreseye müderrisler tâyin etmiş ve bol miktarda vakıfta bulunmuştur. Alp Arslan tarafından yaptırılan bu türbe ve medresenin inşasına, bunun karşısında Türklere düşman olan Bağdad'taki mutaassıp şâfiî ve hanbelî muhitlerinin tutumlarına dâir tafsilat Abu 'l-Vafâ' 'Alî b. 'Aḳîl al-Ḥanbalî (ölm. 513 h. = 1119-1120 m.)'nin *Funûn al-ûdab'* indan ⁵¹ naklen İbn al-Cavzî ile Sibṭ b. al-Cavzî'nin eserlerinde verilmektedir. Bu münâsebetle al-Şarîf Abū Ca'far al-Bayâzî'nin Abū Ḥanīfa Türbesi kubbesine yazdığı şu beyitler ilgi çekicidir :

"İlim dağınık iken şu lahitte yatan şahsın onu topladığını bilmiyor musun? Aynı şekilde, bu makam ölü iken ona al-'Amîd Abū Sa' d'in cömertliği hayat verdi."

Alp Arslan'la başlayan Türklerin Ön Asya'da Hanefî Mezhebi'ni himayesi Anadolu Selçukları, Zengîler, Memlûkler ve Osmanlılar'ın devirlerinde gelişmeye devam etmiş, nihâyet Hanefilik'in Orta-Doğu'da en yaygın sünî mezhep haline gelmesine sebep olmuştur.

olarak erkekler saçlarını bırakırlar, kadınlar ise keserlermiş. Halife tarafından menedildiğine göre, Arslan Hatun tarafından tatbik edilen bu âdet bir Türk âdeti olmalıdır.

⁴⁹ İbn al-Cavzî VIII, 244-246; *Zubdat al-nuşra*, s. 31-32; *Mir'ât al-zamân*, s. 133-134; *Vafayât al-a'ğân* IV, 162; Abu 'l-Fidâ II, 194-195; *Baybars Tarihi* VII, 175a, 178b; *İkḳd al-camân* XXI c, 159a-160a, 190a.

⁵⁰ İbn Fazlân, *al-Rihla*, nşr. Sâmi al-Dahhân, Dimaşk 1379, s. 120-122.

⁵¹ Bu eser hakkında *GAL* I, 398, S. I, 687'ye bak.